

ЭЛЕКТРОН ТИЖОРАТДА РАҚОБАТНИНГ ШАКЛЛАНИШИ.

Самарканд давлат тиббиёт университети режа-молия бўлим бошлиғи

Фаниев Уткир Фуломиддинович

Аннотация: Ушбу тезисда электрон тижоратни рақобатни ривожлантиришдаги ўрни, шунингдек, унинг таҳлили ёритилган.

Abstract: This article discusses the role of e-commerce in the development of competition, as well as its analysis.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль электронной коммерции в развитии конкуренции, а также ее анализ.

Калим сўзлар: электрон тижорат, электрон ҳукумат, Рақамли Ўзбекистон, блокчейн, рақобат.

Keywords: e-commerce, e-government, Digital Uzbekistan, blockchain, competition.

Ключевые слова: электронная коммерция, электронное правительство, Digital Uzbekistan, блокчейн, конкуренция.

Жаҳонда ахборот технологияларининг ривожланиши хўжалик юритувчи субъектлар ўртасидаги муносабатлар мазмуни ва бизнес юритиш механизмларини жиддий ўзгартирди. Халқаро ҳисоботларга кўра, 2021 йил бошида электрон тижорат дунёдаги чакана савдо умумий ҳажмининг 17,5 фоизини ташкил қилган бўлса, электрон тижорат(ЭТ) айланмаси 4 триллион АҚШ долларига етди¹. Бундан ташқари, пандемия ҳолати электрон бозорнинг йилига 32%гача кенгайишига олиб келди². Электрон савдо улушининг ўсиши муносабати билан унинг монополияга қарши курашни такомиллаштириш зарурияти янада ортди. Бу жараёнларда

¹ <https://activate.com/outlook/2020>

² <https://s.wsj.net/public/resources/documents/Activate%20Outlook%202021%20presentation.pdf>

самарали иқтисодий ечимлар тадбиркорлик субъектлари ва истеъмолчиларнинг товарларни электрон шаклда харид қилиш амалиётида мослашувчанликни таъминлашга хизмат қилмоқда. Дунёда пандемия даврида электрон тижоратнинг ривожланиши, ушбу институтнинг бир қатор сегментлари учун янги савдо каналларини молиявий қўллаб-қувватлаш, электрон тўловларни амалга оширишни иқтисодий таъминлаш хусусиятлари, смарт контрактлар, крипто-валюталар, NFT, иқтисодий фаолиятда сунъий интеллектнинг иштироки каби электрон тижоратнинг янги институтлари иқтисодий режимини яратиш масалалари кенг ўрганилмоқда. Хусусан, электрон иқтисодий муносабатлар иштирокчиларининг асосий «рақамли» ҳуқуқларини назарий ва қонуний жиҳатдан таъминлаш, электрон савдо майдончаларининг турли кўринишлари фаолиятини тартибга солиш, виртуал активлар айланиши, интеллектуал мулк объектларини ҳимоя қилиш, электрон молия бозорларида пул ювиш ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашишнинг замонавий талабларини жорий этиш, шахсий маълумотларнинг махфийлигини ва ҳимоясини таъминлаш масалалари тобора долзарб аҳамият касб этмоқда. Ўзбекистонда қонунчилик ва иқтисодий назария АКТ, халқаро электрон айланманинг жадал суръатларда ривожланишидан ортда қолмоқда. молиявий тузилмаларнинг мураккаблиги ва янгилиги иқтисодни қўллаш амалиётида ягона ёндашув йўқлигига олиб келди, бу эса бир қатор иқтисодий бўшлиқлар ва коллизияларни келтириб чиқарди. Электрон тижорат жараёнида шартномалар тузиш янги, номланмаган шартномалардан фойдаланишни талаб қилади. Ушбу муносабатларнинг қўшимча мураккаблиги уларнинг «хорижий элемент» иштироки билан боғлиқлиги ҳисобланиб, кўпинча тижорат битимлари иштирокчилари турли юрисдикцияларга тегишли бўлади. Шу сабабли, рақамли иқтисодиётга фаол ўтиш келгуси беш йил ичида энг устувор йўналишларидан бири сифатида белгиланди. Бу эса, ўз навбатида, рақамли иқтисодиётни асосий «драйвер» соҳага айлантириб, унинг ҳажмини камида 2,5 баравар оширишга қаратилган ишларни олиб бориш. Янги Ўзбекистоннинг 2022–2026 йилларга мўлжалланган тараққиёт стратегияси

мақсадларидан бири сифатида (25-мақсад) белгиланишига хизмат қилди. Ўзбекистонда сўнгги йилларда рақамли иқтисодиётни ривожлантириш соҳасида амалга оширилаётган ислохотлар ва «Электрон тижорат тўғрисида»ги (2015), «Электрон ҳужжат айланиши тўғрисида»ги (2004), «Тўловлар ва тўлов тизимлари тўғрисида»ги (2019) қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Электрон тижоратни жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги (2018), «Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги (2020) қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Рақамли Ўзбекистон – 2030» стратегияси тўғрисида»ги (2020) Фармони ва ушбу соҳадаги бошқа қонунчилик ҳужжатларида назарда тутилган вазифаларни амалга оширишга муайян даражада хизмат қилади. Шунингдек. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Электрон тижоратни жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»(14.05.2018)ги, «Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида»(28.04.2020) ги, «Шартномавий муносабатларини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»(14.09.2021)ги, «Электрон тижорат маъмурчилигини такомиллаштириш ва уни янада ривожлантириш учун қулай шароитлар яратиш тўғрисида»(17.11.2021)ги фармонлари ва қарорлари, шунингдек «Рақамли Ўзбекистон-2030» стратегияси(ПФ-6079-05.10.2020) каби муҳим ҳужжатларнинг қабул қилинганлиги муҳим аҳамиятга эга. Экспертларнинг фикрича, 2020 йилдан бошлаб йирик банкларнинг қарийб 30 фоизидан ортиғи ўзларининг иш фаолиятида блокчейн технологиясидан фойдаланишни бошлаб юборишди. Бунга блокчейн технологиясининг нисбатан эндигина яратилганига қарамасдан, унинг мавжуд бизнес жараёнлардаги инқилобий ўзгаришларни қамраб олгани молия бозорлари иштирокчилари орасида улкан қизиқиш уйғотганини сабаб қилиб кўрсатиш мумкин. Шу билан бирга, рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматнинг ривожланиш ҳолатини самарали рейтинг баҳолаш тизими ҳамда уни амалга оширишнинг идоралараро механизмининг йўқлиги иқтисодиёт тармоқлари ва

худудларни рақамли трансформацияси ҳозирги ҳолатини чуқур таҳлил қилишга тўсқинлик қилмоқда. Бугунги кунда Ўзбекистонда умуман Интернетда иқтисодий муносабатларни тартибга солувчи қонунчилик, шунингдек ЭТдаги рақобат муҳитини тартибга солиш бўйича ҳам махсус қонунчилик тармоғи мавжуд эмас.

Ушбу соҳадаги турли нуқтаи назарларни таҳлил қилиш ўрганилаётган муносабатларни тартибга солиш бўйича диаметрал ёндашувлар мавжудлигини кўрсатади. Бунда норматив ҳужжатлар даражасида Интернет тармоғидаги барча муносабатларни тўлиқ тартибга солишдан бошлаб барча иштирокчиларнинг ҳаракатларининг тўлиқ эркинлигигача («қонундан ташқари муҳит») назарда тутилмоқда. Интернет-иқтисодий муносабатларни иқтисодий тартибга солишнинг тубдан янги тамойилларини ишлаб чиқишга зарурат йўқлигини таъкидлаб ўтиш лозим. Уларни ривожланаётган институтларни мослаштириш ва мавжуд фуқаролик-молиявий парадигмага «локализация қилиш» муҳимдир. ЭТ электрон ахборот алмашинуви орқали фуқаролик-молиявий битимлар ва ташкилий битимларни мунтазам равишда тузиладиган товарларни сотиш бўйича тадбиркорлик фаолияти амалга ошириладиган ижтимоий муносабатлар соҳаси бўлиб хизмат қилади. Мазкур ёндашув амалдаги қонунчиликда акс эттирилиши керак, хусусан, Ўзбекистон Республикаси «Электрон тижорат тўғрисида»ги Қонунининг 3-моддасига қуйидаги таҳрирда баён этиш зарур: «электрон тижорат деганда, ахборот тизимларидан фойдаланган ҳолда масофадан тузиладиган ҳамда нотариал ва давлат рўйхатидан ўтказишни талаб қилмайдиган битимлар тузиш ва ижро этишга йўналтирилган фаолият, шу жумладан касбий фаолият тушунилади». Шартномаларни тузиш ва ижро этишнинг махсус шакли сифатида ЭТни тан олган ҳолда, ушбу ҳаракатлар АТ орқали амалга оширилади, деган хулосага келиш мумкин. Бироқ бу муносабатларнинг турига (сотиб олиш ва сотиш, етказиб бериш, ишларни бажариш, хизмат кўрсатиш) қараб, тегишли қоидалар билан тартибга солинадиган битимларнинг иқтисодий табиати ўзгармайди. Мунтазам равишда тузиладиган бундай битимлар ЭТда асосий ўринни эгаллайди. Бундан ташқари,

электрон тижорат айланмасини ташкил қилиш ва асосий битимларнинг бажарилишини таъминлайдиган қуйидаги ташкилий битимлар талаб этилади: ахборот-коммуникация тармоғига кириш хизматларини кўрсатиш; товар бозорининг турли шакллари ташкил этиш; ЭТ маблағларини шакллантириш бўйича хизматлар кўрсатиш (масалан, ЭРИ дан фойдаланиш); электрон ҳисобкитобларни амалга ошириш; дастурий таъминотни ишлаб чиқиш ва улардан фойдаланиш; турли хил алоқа шакллари кўллаш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022-йил 28-январдаги ПФ-60-сонли “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган янги ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги фармони.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрдаги “Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чоратадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-6079-сонли қарори.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 3 августдаги “Ўзбекистон Республикаси миллий статистика тизимини янада такомиллаштириш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4796-сонли қарори.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 3 июлдаги Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодиётни ривожлантириш чоратадбирлари тўғрисидаги ПҚ-3832-сонли қарори.

Фойдаланилган интернет сайтлари:

1. www.lex.uz
2. www.stat.uz
3. www.antimongov.uz